

УДК 902:351.853 (477.8) "1919/1939"

З ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКИХ СЛУЖБ ОХОРОНИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 1919–1939 РОКАХ*

Данута ПІОТРОВСКА
Державний археологічний музей у Варшаві

31 жовтня 1918 р. Регентська Рада – тимчасово уповноважена польським урядом – видала постанову про захист історичних пам'яток. До постанови було включено археологічні пам'ятки та вказувалось на необхідність створення органу, який би займався наглядом за ними. У 1920 р. створено Державне об'єднання консерваторів доісторичних пам'яток (PGKZP). Вона несла відповідальність за захист археологічних пам'яток у Другій Речі Посполитій, відродження якої відбулося у листопаді 1918 р. У 1928 р. Діяльність PGKZP зупинено, а її обов'язки покладено на Державний археологічний музей у Варшаві (ДАМ). Впродовж 1928-1939 років ДАМ залишався найбільшою та найважливішою установою в Польщі, з широким колом повноважень та авторитетом, але обмеженою кількістю працівників. Після Другої світової війни археологи ДАМ опублікували більшість виявлених у колекціях музею матеріалів із Західної України.

Ключові слова: Польща, Україна, історія археології, Державний археологічний музей у Варшаві, захист археологічної спадщини.

Під кінець Першої світової війни організація охорони пам'яток, в тому числі археологічних, належала до питань, які викликали зацікавлення у науковому середовищі і знаходили розуміння в польських політичних сферах. Інтерес до цієї тематики не викликав заперечення німецьких органів, які діяли на окупованих територіях, раніше анексованих російським, так званим Конгресовим Королівством. Завдяки цьому 31 листопада 1918 р. Регентська Рада – за згодою німецької влади тимчасовий заступник польського уряду, видала декрет у справі захисту пам'яток. Під цей захист підпадали також археологічні пам'ятки, що викликало необхідність створення організації, яка мала б реалізувати ці завдання (рис. 1). На підвладних Пруссії теренах Польщі, а після 1871 р. Німецького Цісарства, в так званій Галичині під владою Австро-Угорщини на той час діяло юридичне право двох держав¹.

Польща відродилася в листопаді 1918 р. Весь 1919 рік в невеликому колі археологів тривали дискусії стосовно форми інституції, яка буде опікуватись археологічними пам'ятками, і в 1920 р. було створене Державне об'єднання Консерваторів Доісторичних Пам'яток (PGKZP), відповідальне

* Ця стаття – повна версія доповіді на ювілейній конференції, організованій у Львові в листопаді 2005 року на честь 100-ліття кафедри археології і історії стародавнього світу Львівського університету ім. Івана Франка.

за охорону археологічних пам'яток на теренах II Республіки. PGKZP підлягало Міністерству Релігій і Народної освіти (WRiOP). Втілена в життя концепція державної консерваторської служби взувалася на моделі охорони пам'яток, яка функціонувала в Східній Галичині з кінця XIX століття. Спочатку це були “Кола”, потім Товариства Консерваторів Східної Галичини, що об'єднувались у секції охорони доісторичних пам'яток, відповідальних за певні частини території.

Рис. 1. Урядова печатка Президії Державного об'єднання консерваторів, утвореного 1920 р. Из збірок ДАМ
Fig. 1. Government seal of the Presidium of State organ of Conservators of Prehistorical monuments, founded in 1920. From collections of SAM.

У відродженій Польщі створено два спеціальних відділення, які виконували функції окремо для історичних і доісторичних пам'яток. Формально компетенція охоронців (консерваторів) PGKZP стосувалася пам'яток, що походили з часу до IX століття н. е., але ця хронологічна межа інколи не дотримувалася. Молодші пам'ятки вважались “сучасними” і опікувались ними консерватори пам'яток мистецтва і культури або історичних пам'яток при повітових органах. Першим президентом PGKZP став Еразм Маєвський (1858–1922), заслужений і поважаний варшавський праісторик, віцепрезидентом – Владзімеж Антоневіч (1893–1973), а секретарем – Роман Якимович (1889–1951)². Оскільки пам'ятки, здобуті під час розкопок або охоронних робіт, за декретом Регентської Ради становили державну власність, то невдовзі після утворення PGKZP почалися спроби створити центральний державний археологічний музей, в якому була б

зібрана щораз більша кількість пам'яток³. Органом PGKZP від 5-го тому став збірник "Археологічні Відомості", який продовжував таким чином традиції першого польського доісторичного журналу, що видавався в XIX столітті у Варшаві графом Яном Завішою.

Рис. 2. Округи охорони пам'яток в Польській Республіці відповідно до їх границь, встановлених 25. VI. 1925 р. Територія Західної України в межах Польської держави знаходилась у Львівському Окрузі (V) і Любелському Окрузі (VI). За Б. Столпяк (B. Stolpiak) опрацював Т. Піотровські (T. Piotrowski).

Fig. 2. Regions of conservators in Polish Republic in order to their borders, established 25 VI 1925. Territory of Western Ukraine, which belonged to Poland were situated in frames of L'viv district (V) and Lubel' district. By V. Stolpiak, worked out by T. Piotrowski.

Польщу поділено на 8 консерваторських округів, остаточної границі яких встановлено у 1922 р. після мирного договору, яким завершилася війна з Радянською Росією, і який окреслював східні границі держави (рис. 2). Терени Західної України опинилися в двох округах. В V-ий округ – львівський з місцезнаходженням консерваторського управління у Львові на вул. Зиблікевича 18, входили Львівське, Станіславівське та Тернопільське воєводства, або давня Східна Галичина Австро-Угорської монархії. Діяльність на теренах давньої Східної Галичини Президія PGKZP розпочала з відрядження в серпні 1921 р. Владзімежа Антоневича, професора Варшавського університету, який походив з цих місць, в археологічну інспекцію Поділля, від Коломиї аж до Теремовлі⁴. В звіті з проведеної інспекції В. Антоневич написав: “Надзвичайно важливим завданням є утворення Регіональної Консерваторської Установи у Львові і доручення керування нею найкращому знавцю праісторії Поділля п. Б. Янушові. Потрібно якнайшвидше систематично оглянути всі ще не засипані військові траншеї, оскільки в них можна виявити багато слідів прадавніх поселень і могильників. Викупити на користь Держави печеру Вертеба в Більчі Зл[отим] і частково засипану печеру в Кривчі. Запевнити їм належну охорону і провести їх планові розкопки за участю усіх бажаючих польських праісториків. Вимагати від власників припинення оранки на валах і у ровах подільських городищ, особливо в Городниці і Більчі Зл. під страхом ревізії цих пам’яток у державну власність. Запровадити в життя певну директиву музейної політики, що планує заборону утворення дрібних збірок археологічних знахідок по селах і містечках, де вони постійно наражаються на знищення і розпорошення зі шкодою для науки. Нарешті створити відповідно організовані курси з періоду праісторії для духовенства і польського та руського вчителства в б. Східній Галичині і заохотити до встановлення опіки над багатьма археологічними знахідками, які там відкриваються. Подібні виклади належало би здійснити для комендантів постів Держ[авної] Поліції, охочу допомогу яких в дослідженнях і у встановленні опіки над пам’ятками я скрізь зустрів на Поділлі”⁵.

Через тяжку хворобу Е. Маєвського його заступник В. Антоневич у той період здійснював фактичне керівництво PGKZP. Тому наведена думка заслугоує на довіру стосовно запланованої консерваторської політики в цій ділянці охорони археологічних пам’яток на теренах Західної України. Окремих досліджень вимагає вияснення, в якому обсязі вдалося її зреалізувати, а в якому ні. Фінансові можливості діяльності PGKZP були дуже скромні, а персонал дуже обмежений.

Відповідно до висновків з інспекції В. Антоневича консерватором праісторичних пам’яток у львівському окрузі у 1923 р. став Богдан Януш (1888–1930). Як він підкреслював в інформаційній брошурці, виданій ним коштом установи, львівський округ охорони пам’яток зі всіх дільниць Польщі мав найдавніші традиції охорони археологічних об’єктів, що сягали

його утворення в 1853 р. постановою імператора Франца Йозефа. Утворено Центральну Комісію для дослідження і консервації пам'яток і призначено у 1856 р. Мечислава Потоцького першим консерватором у Галичині. Януш представив обсяг обов'язків консерваторів на прикладі своїх власних обов'язків у львівському окрузі.

До них належали:

- 1) охорона і дослідження пам'яток у процесі рятувальних робіт;
- 2) об'їзди теренів повітів у пошуках невідомих стоянок;
- 3) дослідження археологічних знахідок у наукових цілях, при чому відзначав: “Поки-що консерватори не можуть думати про науку з причини цілковитої відсутності фондів для цієї цілі”;
- 4) інвентаризація знайдених археологічних матеріалів і тих, що знаходяться в музеях і збірках;
- 5) популяризація і підтримка охорони пам'яток, при чому підкреслював, що в Малопольщі, з огляду на попередні традиції, ситуація під тим кутом зору є добра;
- 6) кореспонденція і вирішення справ установи, робота з консерваторським архівом, збирання літератури з питань охорони археологічних пам'яток⁶.

Богдан Януш – це важлива постать в історії львівської археології, яка має заслуги перед Львовом в охороні пам'яток на теренах Східної Галичини і II Речі Посполитої, що пізніше обіймала терени цих воєводств. У наступні роки науковець неформально співпрацював з варшавським Державним археологічним музеєм (ДАМ). На жаль, до цього часу я не знайшла фото цього праісторика. Б. Януш належав до української спільноти Східної Галичини, яка була близько пов'язана з польською культурою, активно беручи участь в її творенні; він також багато зробив для української культури. Проф. Юзеф Костжевський (1885–1969), який у своїх політичних переконаннях був чутливий до національних питань, охарактеризував Януша в своїй “Історії польських праісторичних досліджень”⁷ як “спольщеного русина” і написав, що він був учнем проф. Кароля Гадачка (1873–1914). Насправді Януш закінчив навчання в VII класі львівської гімназії і в подальшій своїй освіті був самоуком, хоча Гадачек безпосередньо і своїми працями мав серйозний вплив на нього. Зацікавлений праісторією, Януш розпочав діяльність в цій галузі в українському Музеї Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. В той час опублікував декілька статей українською мовою. Кілька праць отримали гостру критику з боку українських дослідників.

“Скоро це призвело до прикрого конфлікту Б. Януша з українськими вченими, від яких відійшовши раз, вже ніколи до них не повернувся”⁸. (Існують також інші версії конфлікту Януша з українськими археологами НТШ – ред.)

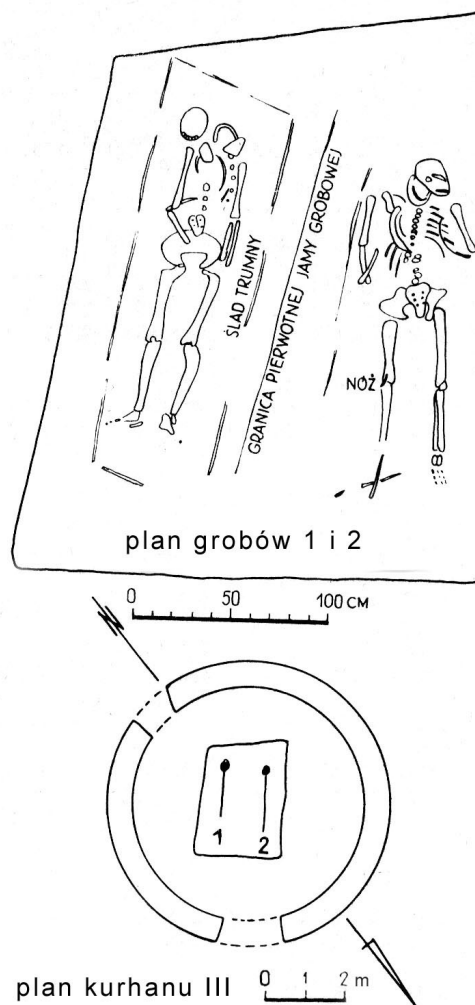

Рис. 3. Городок. Пам'ятка „Над Рудніком”. Курган № III з могилами № 1 і 2. Дослідження М. Древка. За К. Мусіянович.

Fig. 3. Horodok, former Rivne district. Site “Nad Rudnikom”. Barrow № III with graves № 1 and 2 researched by M. Drevko. By K. Musianovich.

У наступні роки він заробляв на життя пером як журналіст, автор багатьох книжок і статей про Львів і праісторичні і історичні пам'ятки Східної Галичини. В публікаціях українською мовою підписувався псевдонімом Василь Карпович. За Р. Якимовичем, який добре знав Б. Януша як його керівник у РГКЗР:

“Він був останнім “прадавнім” типом з половини XIX століття, якого цікавило минуле певної, чітко окресленої географічної території. Дуже здібний, повний запалу і самопожертви отримав у праці менші результати, ніж міг би отримати в інших умовах”⁹.

Рис. 4. Урядова печатка Державного археологічного музею у Варшаві, створеного у 1928р. Зі збірки ДАМ.

Fig. 4. State seal of State Archaeological Museum in Warsaw, founded in 1928. From collections of SAM.

Януш дуже широко популяризував праісторію і історію як автор багатьох статей і книжок, адресованих ширшим читацьким колам. Після Першої світової війни він спрямував свої зацікавлення в напрямку історичних пам'яток, і призначення його 1 березня 1923 р. консерватором праісторичних пам'яток львівського округу як урядовця PGKZP мало що в цьому змінило. Будучи автором найповнішого зведення праісторичних пам'яток Східної Галичини, виданої кількома роками раніше, був відповідною особою на посаду, яку обійняв¹⁰. За проф. В. Антоневичем як консерватор:

“Створений власне для цієї посади, охоче взявся до належної організації своєї установи. Окрім показового бюро організував підручну бібліотеку, збірку кліше, фотографічних знімків і ілюстрацій праісторичних пам'яток львівської округи. Йому вдалося збільшити інвентаризацію пам'яток, створену ним раніше, нав'язав стосунки з широким колом кореспондентів в повітах, втручався у випадку загрози або нищення пам'яток і проводив, в процесі поступлення коштів на ці цілі, територіальні і археологічні дослідження”¹¹.

Однак, здається, він не мав відповідної підготовки до проведення розкопок. На польову діяльність отримував надзвичайно скромні кошти. В цій роботі виявляв організаторські здібності, розуміння популяризації археології у суспільстві і ролі громадської охорони пам'яток¹². 1925 р. Януш мав гострий конфлікт з воєводським консерватором пам'яток культури і мистецтва др. Юзефом Піотровським через критику рішення Піотровського, що стосувалося відбудови деяких пам'яток, знищених під час недавньої війни. К. Міхаловський (1901–1981), який декілька місяців був секретарем Піотровського у воєводській адміністрації Львова, згадує Януша як прекрасного фахівця, котрий однак "...на адмініструванні знався мало і не терпів паперової роботи"¹³. Це був серйозний недолік львівського охоронця історичних пам'яток в ситуації, коли:

"Воєводська адміністрація у Львові у той час була наскрізь просякнута традицією Імператорсько-королівського намісництва Галичини і Лодомерії. Всі старші чиновники були вкриті австрійською бюрократичною рутинною і мали абсолютний культ у пошанівку здійснюваного ними керування"¹⁴.

У спірній справі з Ю. Піотровським Б. Януш розгорнув гостру кампанію на шпальтах львівської преси, знехтувавши службовий шлях, що витікав з юридичних законів. По-суті мав рацію, але Міністерство WRiOP делікатно звертало його увагу на те, що він такою поведінкою (такими вчинками) порушує правила цивільної служби і підважує довіру суспільства до дій певного чиновника. Справу вже не вдалося зам'яти, що стало наслідком темпераменту Януша і його публіцистичної практики. Врешті-решт Міністерство відправило консерватора, який піддався критиці, на пенсію, але з Янушем у 1926 р. також розірвало угоду про працю, побачивши в його діях недотримання субординації і яскравий приклад нехтування правил, окреслених і в цій угоді. Попри те, Януш і далі співпрацював з PGKZP, а потім з Державним археологічним музеєм у Варшаві у царині охорони пам'яток¹⁵. Після утворення ДАМ 1928 р. знову розраховував на добре оплачувану державну посаду воєводського консерватора археологічних пам'яток, але з названих причин не мав на це шансів. Настала велика криза, започаткована чорним вівторком 29 листопада 1929 р. на біржі Нью-Йорку. В Польщі її наслідки були серйозніші, ніж в інших країнах¹⁶. Януш, який заробляв на життя пером, опинився у важкій матеріальній ситуації. Його меблі були продані за борги, він втратив помешкання. 5 листопада 1930 р. пострілом з револьверу він відібрав собі життя у Варшавському готелі у Львові¹⁷. Він був майже у тому самому віці, що й Кароль Гадачек, який в подібній важкій життєвій ситуації закінчив життя самогубством у Львові 16-ма роками раніше¹⁸. Трагічна і передчасна смерть Б. Януша приголомшила польське археологічне середовище¹⁹. Сьогодні його особистість і багата різнопланова діяльність заслуговують на окрему монографію, таку, яка була недавно присвячена особі та праці Олександра Чоловського (1865–1944),

іншого львів'янина, який має заслуги у сфері охорони пам'яток, в тому числі й археологічних²⁰.

Рис. 5. Польща під німецькою і совєцькою окупацією 1939-1944. За Н. Девісом (2003) із змінами. а – Генерал-губернаторство із столицею в Кракові; б – території, включені до III Рейху у вересні 1939 р.; с – території, включені до Радянського Союзу (1939-1941) і поділені на німецькі адміністративні округи в 1941-1944 рр.; d – основні німецькі концетраційні табори.

Fig. 5. Poland under German and Soviet occupation 1939-1944. By N. Davies (2003) with changes. a – General-governor region with capital in Krakow; b – territories, joined to III Reich in September, 1939; c – territories, joined to Soviet Union (1939-1941) and divided into German administration districts in 1941-1944; d – main German concentration camps.

Волинське воєводство знаходилося у VI окрузі – любельсько-волинському. Консерватором у цьому окрузі з управлінням у Любліні в 1920 р. став Міхал Древо (1887–1964), хороший польовий дослідник, який навчався на праісторичному факультеті Ягеллонського університету у В. Деметрикевича (1859–1937); загалом професійну підготовку для здійснення обов'язків консерватора праісторичних пам'яток у польових умовах мав кращу, ніж Б. Януш²¹. Ситуація у Волинському воєводстві, що підпало під анексію Росії під час поділу Польщі, з погляду охорони пам'яток була набагато гірша, ніж у воєводствах давньої Східної Галичини, що входили до складу львівського округу, які мали у цій царині багаті традиції. Тут був нижчий освітній рівень населення (значно вищий рівень безграмотності), менше місцевої інтелігенції.

Консерватори “Кола” були спеціалістами з різних епох і періодів праісторії. Часом вони діяли поза межами свого округу, якщо це входило в їхню професійну компетентність і наукові зацікавлення або продовжували дослідження, розпочаті перед тим внаслідок іншого розподілу обов'язків. Таким чином Людвік Савіцький (1893–1972), консерватор VII полісько-новоградського округу (інакше – Західна Білорусь) і округу VIII (віленьського), проводив дослідження важливого комплексу палеолітичних стоянок у селі Городок Рівненського повіту Волинського воєводства, яке розпочав 1922 р. як делегований *PGKZP* на виділений раніше округ “Східних Окраїн”²² (фото 3). Перші дослідження в Городку провів перед Першою світовою війною володар місцевого маєтку барон Теодор Штейнгель, як можна зрозуміти, місцевий німець. Штейнгель був впливовою особою, членом Першої Думи в Петербурзі. В Городку він заснував місцевий археологічно-етнографічний музей і запросив до продовження розкопок українського дослідника Левка Чикаленка (1888–1965). Л. Чикаленко був асистентом проф. Федора Вовка (1847–1918) (російською мовою – Волкова), видатного українського антрополога, етнографа і археолога-еволюціоніста, який у період з 1879 до 1905 рр. був в еміграції у Франції, а з 1905 р. став викладачем університету в Петербурзі і хранителем музею ім. Олександра Ш. Чикаленко брав участь у розкопках Ф. Вовка в Мізині і звідти був направлений на дослідження в Городок. Цінні матеріали з цих досліджень зберігалися в музеї, заснованому Штейнгелем. У 1915 р. вони були вивезені відступаючими росіянами на Кавказ і зникли в період революції. Доктор Л. Чикаленко з 1920 р. знаходився у політичній еміграції в Польщі, Чехословаччині, Франції і Німеччині. В Польщі в галузі археології він співпрацював з Л. Савіцьким. Під час одного з візитів Чикаленко вказав польському колезі на Городок як на місце багатообіцяючих відкриттів і конкретно досліджувану ним стоянку I. Таким чином Городок і його околиці стали осередком найбільших польських досліджень у Західній Україні, починаючи від палеоліту до середньовіччя. В 1922 р. Л. Савіцькому вдалося знайти скромні кошти на дослідження в Городку. Завдяки цьому він міг

розпочати там перші розкопки за дорученням PGKZP. З часом вони охопили декілька стоянок і проводились у великих масштабах. Городок у ті часи був великим селом, розташованим у долині ріки Устя, на обох її берегах, на віддалі 8 км на захід від повітового міста Рівне. Ріка Устя є лівою притокою Горині²³. Вона перетинає область лесової височини, сягаючи висоти 235 м над рівнем моря. Під лесом, нанесеним у плейстоцені, знаходяться крейдові утворення. Денівеляції в Городку коливаються між 20 і 50 м. З погляду на надзвичайно сприятливі природні умови цей мікрорайон був заселений від палеоліту до наших часів. Л. Савіцький вже у 1922 р. розпізнав у Городку і його околицях декілька важливих археологічних поселень – крім палеолітичних також неолітичні і середньовічні. Державна фінансова криза перервала ці дослідження наступного року²⁴. В 1925 р. Савіцький розпочав розкопки на поселенні II в Городку, але через скромне фінансування міг проводити його тільки тиждень (фото 2). Стоянка II знаходилась на лесовій височині, що містила верхньопалеолітичні культурні шари – оріньяку, як їх визначив дослідник. Сьогодні ці знахідки відносяться переважно до пізньопалеолітичної липицької культури²⁵. В той самий час Ірена Шойер-Савіцка (1890–1944), дружина Людвіка, яка виконувала функції представника Державного об'єднання консерваторів, досліджувала поселення культури шнурової кераміки в урочищі “Кургани” і зробила відкриття цікавого середньовічного поселення на ближньому полі, що мав назву “Над Рудніком”²⁶. Представники осередку, що були зазвичай пов'язані зі своїми теренами, допомагали консерваторам, інформуючи їх безпосередньо або через бюро PGKZP про відкриття на місцевості під час інспекцій або невідкладних рятувальних консерваторських робіт. Про обсяги цієї діяльності свідчить опублікований звіт Є. Гофмана, делегата Волинського воєводства, що співпрацював з консерваторами Л. Савіцьким і М. Древком²⁷.

1926–29 рр. були в Польщі періодом зростаючої економічної кон'юнктури з великим позитивним платним балансом. В археології краща кон'юнктура і політичний переворот Ю. Пілсудського в травні 1926 р. сприяли збільшенню фінансування для досліджень. Л. Савіцький також отримав фінансування в сумі 18 тис. злотих. При низькій вартості робочої сили – денна оплата робітника в цій частині Польщі могла складати 1 злотий – це була величезна сума. В Городку розкопки поселення II тривали з 13 липня до 13 грудня 1926 р. В листі від 2 вересня до проф. Антонія Суйковського (1867–1941) – географа з Центральної Торгової Школи у Варшаві, нового міністра WRiOP в кабінеті прем'єра К. Бартля (1882–1941), колишнього професора Львівської Політехніки – Савіцький так писав про свої дослідження: “На II-ій стоянці поклади лесу зняті до рівня 9 метрів від поверхні. Вони містять декілька додаткових культурних шарів. Головний шар пам'яток лежить майже 2 метра нижче і я вже приступив до розкриття цього шару на площі 700 кв. метрів.”²⁸.

Копуючи далі, на площі 700 м², на глибині 11 м дослідник натрапив на велике вогнище з багатим на археологічні знахідки культурним шаром, з кістками мамутів, підвісками з раковин, гематиту та виробами з шоколадного кременю з гір Свентокжиських в Центральній Польщі. Сенсацією стало відкриття кісток стопи людини з пізнього плейстоцену, що їх Савіцький вважав пов'язаними з канібалізмом²⁹. На це відкриття до сьогодні посилаються в українській археологічній літературі. Як писав Савіцький, стійбище II принесло “велику кількість кам'яних виробів і кістки дольодовикових тварин”. Там знаходились також неолітичні пам'ятки. Неолітичних, як і палеолітичних стоянок в Городку, було ще більше. Їх досліджувала І. Шойер-Савіцька одночасно з палеолітичними.

Відомості про відкриття в Городку привертали увагу преси. Також і закордонної. Про них із здивуванням писали в Скандинавії, археологія якої на той час знаходилась на високому рівні. Не дивно, що розкопки відвідували різні гості включно з місцевою інтелігенцією, яка ними цікавилася (фото 7). З'являлися окремі закордонні гості, серед них – фінський археолог Аарне Е. Аугараа, відомий пізніше під прізвищем Euroraeus³⁰. Про результати розкопок, що з розмахом проводились Л. Савіцьким в Городку, читались доповіді на різних наукових зустрічах, зокрема узимку 1927 р. на засіданні Польського Географічного Товариства у Львові. Серед дискусій, які вони викликали, варто відмітити полемічний виступ на шпальтах “Археологічних Вістей” українського вчителя з львівської гімназії Юрія Полянського (1892–1975), за сумісництвом компетентного географа і геолога плейстоценового віку, тісно пов'язаного з природознавчим музеєм Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Крім того, він співпрацював з польськими науковими інституціями, зокрема з Державним Інститутом Геології у Варшаві і з ДАМ³¹. Ю. Полянський співпрацював також з видатним праісториком, дослідником палеоліту С. Круковським (1890–1982), працівником ДАМ, на той час вже опонентом Л. Савіцького³². Ю. Полянський, залучений Круковським до питань кременеобробки, вважав його своїм вчителем, який доучував “...підстаркуватого аматора праісторії” “з міста над Полтвою”³³. Тому достовірною видається навіть інспірація С. Круковського в процесі сурової критики праці в Городку і помилок у поглядах Л. Савіцького стосовно цього стійбища, що містилися у статті Полянського³⁴. Унаслідок втручання І. Савіцької в РКЗР реставратор М. Древко розпочав у Городку в 1926–1927 рр. розкопки комплексу ранньосередньовічних поселень (фото 4). Розкопки проводив за допомогою делегата ДАМ Е. Гофмана, професора гімназії з Рівного. Вони були меншого масштабу ніж дослідження Л. Савіцького. Проводились на відкритому І. Савіцькою становищі “Над Рудником”, що охоплювали поселення і курганне поховання. Археологічний розкоп відслонив залишки житла і виробничих приміщень, між іншим пов'язаних із виплавою заліза (фото 5). Поселення датоване періодом від VI до початку XI ст. На прилеглому курганному цвинтарі, датованому початком

XI ст., досліджено 14 курганів, в яких знаходилось від 1 до 6 померлих (рис. 3). З огляду на важливість цього комплексу (пізнього неоліту і раннього середньовіччя) його фрагмент площею 1,5 га в 1935 р. був викуплений і перетворений на археологічний заповідник. Матеріали з досліджень М. Древка після війни опрацювала доц. Кристина Мусянович (1908–1998) з ДАМ. Цей комплекс поселень польська дослідниця визнала типовим для ранньосередньовічного слов'янського заселення лесових теренів Волині³⁵. К. Мусянович звернула увагу на те, що дослідження М. Древка не були відомі повоєнним українським археологам³⁶, незважаючи на їхнє велике значення в історії археологічних досліджень Волині. В процесі робіт з результатами розкопок Древка детально ознайомився Францішек Буяк (1875–1953), видатний історик села і суспільно-господарської діяльності, професор з університету Яна Казимира. На початку вересня 1927 р. (можливо в кінці серпня) Ф. Буяк 7 годин перебував на місці розкопок. Його зацікавлення ранньосередньовічним слов'янським комплексом поселень з Городка, датованим на той час XI–XII ст., виникало з факту, що це були перші і єдині такі дослідження на теренах польських земель, про що написала у короткій замітці найбільша інформаційно-політична газета, популярна “І. К. С” (Ілюстрований Щоденний Кур’єр) (*Ilustrowany Kurier Codzienny*)³⁷.

Одночасно з широкомасштабними плановими археологічними розкопками, що проводили консерватори з Державного об’єднання, відбувалось багато окремих експедицій на території цілого краю. Наприклад, 1925 р. під час будівництва відділу Польського банку в Луцьку відкрита сенсаційна знахідка людини і коня з XVII століття – гробу-поховання в мурованому склепінні під землею (фото 6). Проф. Володимир Антоневіч намагався придбати цю знахідку для Археологічного музею ім. Е. Маєвського, яким він керував, другого (після ДАМ) археологічного музею Варшави. В листі до воєводи в Луцьку у зв’язку з тим писав: “...насмільнуюсь скерувати цей лист до Ясновельможного Пана Воєводи з надією, що ЯВ Пан Воєвода схоче ласкаво повідомити нам, яка доля спіткала скелети і предмети знайдені в похованні. Якби було можливе отримати їх для Археологічного музею Варшавського наукового товариства, це було б бажане під усяким оглядом...”³⁸.

У 1928 р. зліквідовано Державне об’єднання консерваторів праісторичних пам’яток. Обов’язки консерваторства перебрав на себе Державний археологічний музей в Варшаві, заснований розпорядженням президента Речі Посполитої, Ігнатія Мосціцького (рис. 4). Статут ДАМ між іншими підписав прем’єр уряду Юзеф Пілсудський. Створений в 1928 р. Державний археологічний музей у Варшаві був найбільшою і найважливішою археологічною інституцією II Речі Посполитої, що мала широке поле діяльності і повноважень та невеликий персонал (фото 9). Як державна наукова установа ДАМ безпосередньо підлягала Департаменту науки і Вищих Шкіл Міністерства – *WRiOP*³⁹.

Директором ДАМ став д-р Роман Якимович (фото 2), який керував PGKZP після відставки В. Антоневича. Якимович був явним противником активного залучення праісторичних досліджень до політики. Свою пам'яткоохоронну доктрину представив у 1929 р. в “Археологічних Відомостях”⁴⁰, які ДАМ продовжує видавати дотепер. Стоячи в опозиції до праісторії Г. Коссіні (1858–1931), Якимович між іншим писав: “Охорона доісторичних пам'яток може мати тільки одну ціль – виключно наукову. Всі інші цілі повинні бути відсунуті на задній план або взагалі виключені як такі, що не мають нічого спільного з наукою або навіть просто її компрометують. Я маю на думці перш за все політичні цілі”⁴¹.

Однак у тридцятих роках Р. Якимович сам був автором праць, зв'язок яких з державною ідеологією і політикою на теренах Волині не підлягав сумніву. У 1935 р. на II З'їзді праісториків у Кракові Якимович виголосив дві доповіді. В першій вказував, що лужицька культура, яку на той час вважали праслов'янською і таку, що походить з території західної Польщі (Біскупін), вже в IV періоді епохи бронзи розповсюджувалася на Волинь і до тодішньої Східної Малополющі⁴². Подібне питання підняв Тадеуш Сулімірські (1898–1983) з Львівського університету, підкреслюючи вже в першому реченні, що “Одним із найцікавіших і найважливіших питань польської праісторії є проблема лужицької культури”⁴³. Цей погляд виникав із вже згаданого переконання про праслов'янський етнічний характер населення цієї культури⁴⁴. У другій доповіді, представленій на тому З'їзді, директор ДАМ говорив про ранньосередньовічну мазовецьку колонізацію на Русі, що вже в назві прямо вказувало на зв'язок з актуальною політичною програмою правлячого в Польщі табору т.зв. Санації⁴⁵. Як з того виникає, обидві доповіді були спрямовані на підтримку державної пропаганди, яка в ситуації наростаючого польсько-українського національного конфлікту підкреслювала значення і давність “польських сил на Волині”. Найбільш характерною науковою працею Р. Якимовича, пов'язаною з державною ідеологією Санації, є обширна стаття під назвою: “Шлях київського походу Болеслава Хороброго з погляду археології”, опублікована у 1934 р. в “Roczniku Wolyńskim” і як окремий відбиток за сприянням *Zarządu Wolyńskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Rownem*⁴⁶. Це встановлювало зв'язок з недавнім київським походом Ю. Пілсудського з періоду формування відродженої польської держави. В це русло політичної пропаганди тридцятих років вписувалась також участь ДАМ в презентації праісторії Волині на Волинській виставці у Варшаві 1935 р.

Невдовзі після утворення ДАМ до його збірки потрапив прекрасний скарб з Борочиць, колишнього Горохівського повіту, випадково відкритий 14.VI.1928 р. на глибині 1,5 м в процесі земляних робіт, пов'язаних з прокладанням залізниці Стоянів–Луцьк (фото 11). Першу публікацію на цю тему зробив д-р Юзеф Піотровський, консерватор пам'яток культури і мистецтва у Львові, про чий конфлікт з Б. Янушем я згадувала раніше⁴⁷.

Скарб був роздрібнений (розсіяний), але більшість його віднайдена. Він містив близько 20 кг римських динаріїв з II–III ст. н. е., срібний посуд і золотий медальйон. Скарб пов'язують із готською племінною елітою, а культурно – з вельбарською культурою. Аналізуючи знахідку, Кунка Міткова-Шуберт з ДАМ вважає його родовим скарбом, схованим на початку V ст. н. е. До збірки ДАМ він потрапив у 1929 р. Пов'язаний із скарбом золотий медальйон імператора Іовіана (363–364 рр. н. е.), викарбуваний в Константинополі, був найціннішим нумізматичним предметом Польщі античного періоду. У 1939 р. після окупації Варшави німецькими військами він був вивезений з ДАМ разом з усім скарбом до III-го Рейху. Після війни скарб повернувся до Польщі, до збірки ДАМ, але уже без медальйону⁴⁸. Сьогодні ця цінна знахідка виявлена в одному з музеїв Німеччини⁴⁹.

Пам'яткоохоронні роботи ДАМ склалися з багатьох разових акцій, здійснених постійними працівниками і делегатами ДАМ на місцевості⁵⁰. До штатних працівників Музею належав асистент д-р Конрад Яжджевський (1908–1985)⁵¹ (фото 10). Його охоронна акція в Куликові Кременецького повіту в березні 1936 р. – це типовий приклад діяльності після заяви про випадкове відкриття⁵². У кар'єрі на схилі Лисої Гори натрапили на печеру зі знахідками. Про відкриття повідомив ДАМ листом від 6 березня 1936 р. Францішек Мончак, професор географії Кременецького ліцею. Рятувальні дослідження проводив відряджений туди д-р Конрад Яжджевський 12–13 березня 1936 р. До роботи він залучив місцевих мешканців-українців. Оплата становила 1 зл. за робочий день. У печері знаходився могильник висоцької культури. Яжджевський зробив фотографії і рисунки знахідки (фото 12). Крім того, він вів щоденник⁵³. Ці рятувальні роботи через багато років згадував так: “Мало при яких з моїх польових досліджень я набрався стільки страху, як при тих розкопках в Куликові. У той час, коли я разом з моїми робітниками видобували з надзвичайно делікатного пилу, що осів у печері протягом тисячоліть, розкидані в безладі скелети, не чисельний розбитий посуд та ізольовані (давніші – як потім виявилося) кам'яні сокири – все разом належало до висоцької культури кінця I періоду епохи заліза (550–400 р. до Хр.) – декілька метрів вбік тривали роботи з видобування піщаника за допомогою динаміту. Коли на опорі (стовпі), що ділила вхід до печери на два вихідні отвори, почали з'являтися тріщини внаслідок вибухів, робітники попередили мене, що щілина над стропом печери весь час збільшується, і я призупинив роботу. Ту неочікувану невдачу я компенсував собі дослідженнями поверхні тієї околиці”⁵⁴. Під час тих досліджень, що проводились з 14 по 26 березня 1936 р., К. Яжджевський зареєстрував також і інші пам'ятки.

Після закінчення рятувальних досліджень в Куликові директор ДАМу Р. Якимович вислав листа до пана С. Сарка, вїйта гміни в Березцях, з подякою та з інформацією, що печери і “в подальшому безумовно належить захистити від знищення”. До листа він додав дві брошури про охорону і

розпізнання доісторичних археологічних пам'яток⁵⁵. Акція ДАМу в Куликові дала позитивні результати. Трьома місяцями пізніше той самий вїйт Станіслав Сарек повідомив дирекції ДАМу у Варшаві про нове відкриття, зроблене під час дорожніх робіт. В місцевості Рудка Кременецького повіту того разу натрапили на гробівець з добре збереженою урною, фібулою і двома прикрасами (оздобами)⁵⁶. Оскільки д-р Яжджевський проводив розкопки в Берестю Куявськїм, директор ДАМу негайно вислав до Рудки делегата музею у Волинському воєводстві Олександра Цинкаловського (1898–1983), який перебував в Кременці, підписавши відрядження і 100 зл. на дослідження (фото 13). Завданням делегата від ДАМу було дослідження відкритого поховання і розвідки, чи на місцевості запланованих дорожніх робіт не знаходяться інші могили. Про відрядження до Рудки О. Цинкаловського директор Р. Якимович поінформував також вїйта гміни, написавши:

“Одночасно з тим листом висилаю доручення зайнятися тією справою нашому волинському делегату п. Олександру Цинкаловському, який зараз проводить пошуки на теренах Кременецького повіту. (...) П. Цинкаловський повинен прибути найближчими днями і прошу о всіляке сприяння для нього в його роботі”⁵⁷.

Олександр Цинкаловський – важлива постать в історії діяльності ДАМ у Західній Україні в період II-ої Речі Посполитої. Він був українцем, типовим інтелігентом з польсько-українського культурного і національного пограниччя. Народжений у Володимир-Волинському, хрещений у православної церкві, по матері був онуком польського повстанця з 1963 р. (Січневого повстання). Він навчався у Варшавському університеті, спеціалізуючись з загальної та церковнослов'янської археології. У 1929 р. отримав ступінь магістра. За Т. Венгржинович, підтримка, яку на той час подав проф. В. Антонєвіч “...принесла свої плоди у вигляді зв'язків з варшавським археологічним середовищем”⁵⁸. Після навчання Цинкаловський працював як архівіст Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, збираючи для музею Товариства археологічні знахідки з Волині. Але з документів і листування, що збереглися в ДАМ, виникає однозначна підтримка директора ДАМ д-ра Р. Якимовича, якою Цинкаловський гордився. Цій приязні і щирості д-ра Якимовича завдячував Цинкаловський можливістю постійної співпраці з ДАМ, незважаючи на закиди у його бік з боку державної адміністрації на Волині, що “...підтримує тісний контакт з націоналістичними українськими діячами” і, що “...неодноразово вже знайдені на теренах Володимирського повіту знахідки віддавав до українського музею у Львові”⁵⁹. Відкриття у Рудці виявилось дуже цінним. Це була могила представника готської племінної аристократії з вельбарської культури пізнього римського періоду. Пам'ятка з Рудки зацікавила доц. д-ра Казімежа Маєвського (1903–1981) з кафедри класичної археології Університету Яна Казимира у Львові, що попросив ДАМ про доступ до

фотографій цих предметів у зв'язку з опрацюванням питання римського впливу на теренах II Речі Посполитої (фото 14). Францішек Мончак, керівник Музею кременецьких земель при Кременецькому Ліцеї, звернувся до Державного археологічного музею з проханням “про відлинок готської могили в Рудці”, пишучи, що він “для доісторичного відділу нашого музею буде мати велику цінність”⁶⁰.

З урядових листів і приватної кореспонденції, що збереглися донині у варшавському ДАМ, вимальовується відвертий позитивний стосунок цієї інституції до українських археологів, які співпрацювали з ДАМ у питаннях досліджень на східних теренах Речі Посполитої. 12 липня 1933 р. д-р Левко Чикаленко, що мешкав у Варшаві, звернувся з заявою такого змісту:

“До ЯВ Пана Директора Державного Археологічного Музею у Варшаві.

Маючи намір провести дослідження двох стоянок палеолітичної доби на Волині біля села Дюксин Костопільського повіту і села Липа Дубенського повіту, я маю честь ласкаво просити Пана, ЯВ Пана Директора, про люб'язний дозвіл на проведення вищевказаних досліджень і підтримку мого прохання перед місцевою владою”.

У відповіді директор ДАМ відрядив у 1933 і 1934 рр. д-ра Левка Чикаленка до проведення “...археологічних пошуків на терені Волинського воеводства та прилеглих повітів”⁶¹.

Під час німецької окупації ДАМ проводив обмежену консерваторську діяльність на теренах Генерального Губернаторства (ГГ). Такі роботи часом проводили українські дослідники, які перебували в ГГ, свідомством чого є обширний лист др. Левка Чикаленка до Софії Вартоловської (1911–1976) у справі проведення досліджень городища Чемно, гміни Тишовці, Томашув-Любельського повіту над рікою Гучвою притокою Бугу⁶². Характерно, що це городище – залишки ранньосередньовічного міста Червінь, головного осередку місцевості, що була предметом ранньосередньовічного суперництва Польщі і Русі⁶³.

У 1941 р. унаслідок війни між III-ою Річчю Посполитою і Радянським Союзом частина Західної України була включена до Генерального Губернаторства, що входив до складу Великої Німеччини (рис. 5). У Львові був організований відділ Німецького Інституту Східної Праці, що знаходився у Кракові, в столиці ГГ⁶⁴. Його діяльність у Західній Україні і співпраця з ДАМ потребують подальших досліджень. За документами з німецьких архівів у відділі Інституту у Львові працювали др. Маркіян Смішко (1900–1981) і Рудольф Ямка (1906–1972)⁶⁵. В архіві ДАМ знаходяться також листи осіб з України, які висловлювали готовність до співпраці з Державним археологічним музеєм. Контакт із ДАМ встановив у той період і О. Цинкаловський, який після нападу Червоної Армії на східні польські землі 17.IX.1939 р. і включення їх до СРСР, перебрав на себе після поляка Ф. Мончака керівництво Музеєм кременецьких земель при

Кременецькому ліцеї. Він залишив Кременець на початку 1944 р. у зв'язку із новим наближенням Червоної Армії. Після отримання дозволу на приїзд до Варшави від відділу Внутрішньої Адміністрації при німецькому начальнику міста Львова (*R.-Listen-Br.* 77/2/II від 26 III 1944 р.) приїхав до Варшави і тут за підтримки К. Яжджевського намагався отримати безоплатну роботу в ДАМ "...в якості помічника наукового співробітника і про надання йому перепустки (*Ausweis*)...", цінного документу, що дозволяв його власнику бути потрактованим окупантами як працівника німецької адміністрації⁶⁶.

Після Другої світової війни співробітники Державного археологічного музею опрацювали більшість матеріалів із Західної України, що знаходились у його збірках⁶⁷. Однак, з різних причин архів музею був забутий. Архівними запасами користувались тільки в момент банального представлення історії досліджень пам'ятки. У публікації археологічних матеріалів це було зрозумілим. Вивчення ж історії археології в суспільно-політичному контексті 1918–1945 рр. почалося в ДАМ тільки в останні декілька років і були підтримані черговими ініціативами Комітету Пра- і Протоісторичних наук Польської Академії Наук. У представленому рефераті я старалась показати, що це цікавий і потрібний напрямок досліджень. Оскільки ми все ще знаходимося на початку роботи, можна бути впевненими, що подальші дослідження принесуть нові цікаві відкриття також в історії української археології та загального об'єктивного відображення археологічної діяльності, ускладненої польсько-українськими стосунками з періоду II-ої Речі Посполитої і пізніших часів.

¹ *Wysocki J.* The protection of the archaeological heritage in Poland in the 20th century: concepts and practices // *Archaeologia Polona.* Warszawa, 1997–1998. Vol. 35–36. S. 431–434; *Piotrowska D.* Z dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie // *Wiadomości Archeologiczne.* Warszawa, 2003. Tom 56. S. 14.

² *Stolpiak B.* Rozwoj prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Część I: 1918–1928. Poznań, 1984. S. 53–61.

³ *Stolpiak B.* Rozwoj prahistorii... S. 49; *Abramowicz A.* Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek. Warszawa 1991, S. 114–115; *Lech J.* Between captivity and freedom: Polish archaeology in the 20th century // *Archaeologia Polona.* Warsaw, 1997–1998. Vol. 35–36. P. 35–38; *Wysocki J.* The protection... S. 434–435.

⁴ *Antoniewicz W.* Sprawozdanie z delegacyj na Podole i do Wilna // *Wiadomości Archeologiczne.* Warszawa, 1921. Tom 6. S. 184–193; *Antoniewicz W.* Z badań archeologicznych w gornym dorzeczu Dniestru // *Wiadomości Archeologiczne.* Warszawa, 1921. Tom 6. S. 79–108.

⁵ *Antoniewicz W.* Sprawozdanie z delegacyj)... S. 192–193.

⁶ *Janusz B.* Państwowy Urząd Konserwatorski dla zabytkow przedhistorycznych we Lwowie. Lwow, 1924.

⁷ *Kostrzewski J.* Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań, 1949. S. 98.

⁸ *Antoniewicz W.* Ś. p. Bohdan Janusz // *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne.* Tom 14: 1931-1932. Krakow, 1933. S. 167.

- ⁹ *Jakimowicz R. Ś. P. Bohdan Janusz.* // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1935. Tom 13. S. 312–318.
- ¹⁰ *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej. Lwow, 1918.
- ¹¹ *Antoniewicz W. Ś. p. Bohdan Janusz...* S. 169–170.
- ¹² *Janusz B.* Przedhistoryczna pracownia garncarska w Hołyniu pod Kałuszem // Notatki Konserwatorskie. Lwow, 1924. Nr 3. S. 14–15; *Janusz B.* Sprawozdanie Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Lwowskiego za rok 1923 // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1925. T. 9. Z. 3–4. S. 344–353; *Janusz B.* Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Lwowskiego za rok 1924 i 1925 // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1929. Tom 10. S. 255–270.
- ¹³ *Michałowski K.* Wspomnienia. Warszawa, 1986. S. 42.
- ¹⁴ *Ibid.* S. 43.
- ¹⁵ Opieram się tu na korespondencji służbowej dotyczącej omawianej sprawy zachowanej w zbiorach Pracowni Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej PDN PMA), w tym przede wszystkim na teście Bohdana Janusza.
- ¹⁶ *Brzoza Cz.* Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945) // Wielka Historia Polski. Krakow, 2001. S. 172.
- ¹⁷ Samobójstwo byłego konserwatora // “Kurier Poranny”. Warszawa, 7 XI 1930 r.; *Jakimowicz R. Ś. P. Bohdan Janusz...* S. 312 i 315; *Kostrzewski J.* Dzieje polskich badań... S. 97–99; *Burchard H.* Janusz Bohdan, pseud. Wasyl Karpowicz (ok. 1888–1930) // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław, 1962–1964. T. 10. S. 587–588.
- ¹⁸ *Lech J.* Z badań polsko-ukraińskich związków w archeologii od końca XVIII stulecia do początków II wojny światowej: wybrane wyniki i problemy (artykuł w tym tomie).
- ¹⁹ *Antoniewicz W. Ś. P. Bohdan Janusz...; Jakimowicz R. Ś. P. Bohdan Janusz...*
- ²⁰ *Laszak E.* Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944) // Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź, 2004. Tom II.
- ²¹ *Kostrzewski J.* Dzieje polskich badań... S. 94.
- ²² *Sawicki L.* Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków. Przedhistorycznych na Kresy Wschodnie za rok 1922 // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1923. T. 8. Z. 2–4. S. 229–234.
- ²³ *Sawicki L.* Sprawozdanie z działalności... S. 230–233; *Sawicki L.* Stanowiska, młodszego paleolitu w Gródku na Wołyniu // Ziemia. Warszawa, 1927. R. 12. S. 36–42.
- ²⁴ *Sawicki L.* Sprawozdanie Państw. Konserwatora Zabytków Przedhist. na województwa: wileńskie, nowogródzkie i poleskie za rok 1923 // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1925. T. 9. Z. 3–4. S. 355.
- ²⁵ *Sawicki L.* Sprawozdanie z działalności... S. 232–233; *Sawicki L.* Stanowiska młodszego paleolitu... S. 36–42.
- ²⁶ *Sawicka I.* Nowe odkrycia archeologiczne w Gródku na Wołyniu // Z otchłani wieków. Poznań, 1927. R. 2. Z. 4. S. 61–62; *Scheur-Sawicka I.* Sprawozdanie z badań archeologicznych terenowych przeprowadzonych w 1925 r. // Wiadomości Archeologiczne. T. 10. Warszawa, 1929. S. 292–293.
- ²⁷ *Hoffman J.* Sprawozdanie z działalności delegata Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych na obszar województwa wołyńskiego za lata 1924, 1925 i 1928. // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1935. T. 13. S. 300–304.
- ²⁸ Kopia w zbiorach PDN PMA. Por. *Sawicki L.* Sprawozdanie Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhist. na Województwa Wschodnie za 1927 r. // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1935. T. 13. S. 298–299.

²⁹ Pruchnik J. Wykopaliska w Gródku na Wołyniu // Wołyńskie Wiadomości Techniczne. Rok 2. Numer 8. Łuck. 1926, S. 10-11; Stanowisko z młodszego paleolitu w Gródku na Wołyniu // ZOW. Poznań, 1927. R. 2. Z. 1. S. 31–32.

³⁰ Stanowisko z młodszego paleolitu... S. 32.

³¹ Polański J. Lessy warstwowane w świetle archeologicznych badań Ludwika Sawickiego // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1929. T. 10. S. 119–128.

³² Krukowski S., Polański J. Die erste Palaolithstation in Novosilka-Kostiukowa (Podolien) // Zbirknik Matematično-Pririodopisno-Likars'koi Sekci Naukovoho Tovaristva imeni Sevčenka. Osobna odbitka. Lemberg, 1926. Tom 25; Piotrowska D. Bibliografia prac Prof. Stefana W. Krukowskiego // J. Lech, J. Partyka (red.), Prof. Stefan Krukowski (1890–1982): działalność archeologiczna i jej znaczenie dla nauki polskiej. Ojców, 1992. S. 23–24; Piotrowska D. Stefan Krukowski, Jura Ojcowska i archeologia w świetle listów i dokumentów ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie // J. Lech, J. Partyka (red.), Jura Ojcowska w pradziejach i początkach państwa polskiego. Ojców 2006, S. 193-224; oraz korespondencja obu badaczy w zbiorach PDN PMA.

³³ Listy J. Polańskiego do S. Krukowskiego z dnia 20 V i 31 V 1933 r. w zbiorach PDN PMA.

³⁴ W archiwaliach po S. Krukowskim, przechowywanych w zbiorach PDN PMA, znajduje się także wycinek z warszawskiego dziennika "Trybuna Ludu", organu KC PZPR, z artykułem zatytułowanym "Nowe szczegóły zbrodni Oberlaendera" (nr 342, wyd. A. z 10 XII 1959 r., S. 2), z charakterystycznymi podkreśleniami dokonany przez S. Krukowskiego, w którym wzmiankowany jest "tzw. ukraiński przywódca państwa" Poliański, a na marginesie wycinka widnieje dopisek ręczny S. Krukowskiego – Juryj Polański. Po wojnie J. Polański przebywał na emigracji w Austrii i w Argentynie, gdzie zmarł.

³⁵ Musianowicz K. Zespół osadniczy z Gorodka obwód Rowieński (USRR) w świetle wczesnośredniowiecznego osadnictwa Wołynia // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1979. T. 44. Z. 2. S. 168–205.

³⁶ Musianowicz K. Zespół osadniczy z Gorodka... S. 169–170.

³⁷ Wykopaliska archeologiczne na Wołyniu są jedynymi w Polsce // Ilustrowany Kurier Codzienny. Kraków, 10 września 1927 r., R. 18 Nr 249. S. 5.

³⁸ List w zbiorach PDN PMA.

³⁹ Lech J. Between captivity and freedom... P. 38–39; Piotrowska D. Z dziejów Państwowego Muzeum... S. 14–20.

⁴⁰ Jakimowicz R. Ochrona zabytków przedhistorycznych // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1929. T. 10. S. 1–26.

⁴¹ Jakimowicz R. Ochrona zabytków... S. 3.

⁴² Jakimowicz R. Nowe dane o wschodnim zasięgu kultury łużyckiej, a zagadnienie praocjyzny Słowian. Streszczenie referatu. II. Zjazd prehistoryków polskich w Krakowie. Poznań, 1935; Kostrzewski J. Z mego życia. Wrocław, 1970. S. 203; Piotrowska D. Biskupin–ideologie–kultura // B. Gediga, W. Piotrowski (red.), Archeologia, kultura, ideologie. Biskupin, 2004. S. 101–115.

⁴³ Sulimirski T. Zagadnienie ekspansji kultury łużyckiej na Ukrainę // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1936. T. 14. S. 40–54; Kostrzewski J. Z mego życia... S. 203.

⁴⁴ Lech J. Between captivity and freedom... P. 43–44.

⁴⁵ Jakimowicz R. Kolonizacja mazowiecka na Rusi w zaraniu dziejów // II. Zjazd Prehistoryków Polskich w Krakowie. Poznań, 1935; Kostrzewski J. Z mego życia... S. 204.

⁴⁶ Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii.

(Próba ujęcia zagadnień wczesnohistorycznych Wołynia) // Rocznik Wołyński. T. 3. Rowne, 1934. S. 10–103.

⁴⁷ *Piotrowski J.* Skarb boroczycki powiat Horochów na Wołyniu. Lwów.

⁴⁸ *Mitkova-Szubert K.* Zawartość, losy i próba interpretacji skarbu rzymskiego z Boroczyc na Wołyniu // Wiadomości Numizmatyczne. Warszawa, 1999. R. 43. Z. 1–2. S. 137–152.

⁴⁹ *Bursche A.* Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności // Światowit Supplement Series A: Antiquity. Warszawa, 1998. T. 2. S. 70, przypis 164.

⁵⁰ Por. np.: *Hoffman J.* Sprawozdanie...

⁵¹ *Jażdżewski K.* Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku. Łódź, 1995. S. 67–137; *Piotrowska D.* Z dziejów Państwowego Muzeum... S. 16–17.

⁵² *Jażdżewski K.* Pamiętniki... S. 119; *K.J.* Cmentarzysko jaskiniowe kultury wysockiej w Kulikowie, w pow. krzemienieckim // ZOW. Poznań, 1936. R. 11. Z. 4–5. S. 67.

⁵³ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA.

⁵⁴ *Jażdżewski K.* Pamiętniki... S. 119.

⁵⁵ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA. Teczka Kulikow, pismo l.dz. 213–IX/36.

⁵⁶ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA. Pismo l.dz. 18/c-1 z 3 VI 1936 r., zarejestrowane pod nr 471–IX/36; *K.J.* Niezwykle bogaty grób z późnego okresu rzymskiego w okolicy Krzemieńca // ZOW. Poznań, 1936. R. 11. Z. 11. S. 143.

⁵⁷ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA. Teczka Rudka, pisma l.dz. 466–IX/36 i 471–IX/36 z dnia 6 czerwca 1936 r.

⁵⁸ *Węgrzynowicz T.* Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Warszawa, 2001. S. 6 oraz pismo kierownika PMA dr. Konrada Jażdżewskiego do dr. Alfreda Schellenberga z okupacyjnego Wydziału Nauki i Oświaty Urzędu Gubernatora Dystryktu Warszawskiego z dnia 21 IV 1944 r. (l.dz.: nr 28/111-44) kopia w zbiorach PDN PMA.

⁵⁹ Poufne pismo starosty powiatowego z Włodzimierza Wołyńskiego do "rąk własnych Pana Dyrektora" PMA, z 2 czerwca 1933 r. (L.B-41/33) w zbiorach PDN PMA. Więcej na ten temat napiszę w artykule zamówionym przez „Przegląd Archeologiczny”, tom 54. Wrocław 2006. Por. *Lech J.* Z badań polsko-ukraińskich związków...

⁶⁰ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA: kopie pism R. Jakimowicza z dnia 13 VII 1933 r. i 21 VI 1934 r. do dyrekcji PMA z dnia 23 XI 1936 r.

⁶¹ Dokumentacja w zbiorach PDN PMA. Pismo l.dz. 18/c-1, zarejestrowane nr 471–IX/36.

⁶² Odpis listu z dnia 16 VIII 1940 r. w zbiorach PDN PMA.

⁶³ *Wąsowicz T.* Czerwień // Słownik Starożytności Słowiańskich. Tom I: A-E. Część 2: C-E. Wrocław, 1962. S. 301; *Poppe A.* Grody Czerwieńskie // Słownik Starożytności Słowiańskich. Tom II: F-K. Część 1: F-H. Wrocław, 1964. S. 168.

⁶⁴ *Rybicka A.* Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej – Institut für Deutsche Ostarbeit: Krakow 1940–1945. Warszawa, 2002.

⁶⁵ *Rybicka A.* Instytut Niemieckiej Pracy... S. 57 i 170.

⁶⁶ Pismo kierownika PMA dr. Konrada Jażdżewskiego do dr. Alfreda Schellenberga z okupacyjnego Wydziału Nauki i Oświaty Urzędu Gubernatora Dystryktu Warszawskiego z dnia 21 IV 1944 r. (l.dz.: nr 28/111-44) kopia w zbiorach PDN PMA oraz *Piotrowska D.* The State Archaeological Museum in Warsaw during World War II // Archaeologia Polona. Vol. 42. Warsaw, 2004. S. 270–282.

⁶⁷ *Rauhut L.* Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały Wczesnośredniowieczne. Tom 5. Warszawa, 1960. S. 231–259; *Głosik J.* Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i

wczesnej epoki brązu w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały Starożytne. T.5. Wrocław, 1962. S. 125–216; *Musianowicz K.* Zespół osadniczy...; *Mitkova-Szubert K.* Zawartość...; *Wągrzynowicz T.* Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza...

THE ACTIVITIES OF POLISH CONSERVATION SERVICES IN WESTERN UKRAINE IN THE YEARS 1919-1939

Danuta PIOTROWSKA
State Archaeological Museum in Warsaw

On 31 October, 1918 the Regency Council – a temporary proxy for the Polish government – issued a decree regarding the preservation of historical remains. The decree included archaeological remains and necessitated the creation of a body which would implement the assigned tasks. In 1920 the State Group of Conservators of Prehistoric Remains (PGKZP) was formed. It was responsible for the protection of archaeological remains in the Second Polish Republic, the rebirth of which had come about in November 1918. In 1928 PGKZP was closed down and its responsibilities taken over by the State Archaeological Museum in Warsaw (SAM). The SAM was the largest and most important archaeological institution in Poland at the years 1928–1939, with a wide range of responsibilities and large authority but with only a modest staff. After the Second World War, archaeologists at the SAM published most of the material from western Ukraine which was to be found in the Museum's collection.

Key words: Poland, Ukraine, history of archaeology, State Archaeological Museum in Warsaw, protection of the archaeological heritage.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2006
Прийнята до друку 20.04.2006